

A LÉLEGZET ELTULAJDONÍTÁSAI – POE ÉS NÁDAS

DISAPPROPRIATIONS OF BREATH – POE AND NÁDAS

Kulcsár-Szabó Zoltán

az MTA doktora, egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék, Budapest

kulcsar-szabo.zoltan@btk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Mivel a lélegzés azon élettevékenységek körébe tartozik, amelyek nem szándékoltan és kontrolláltnak, hanem mechanikusan vagy gépiesen mennek végbe, a tudat számára egyszerre jelenik meg fennállása legsajátabb feltételeként és uralhatatlanul idegenként. Ez a paradox feltétel-rendszer azt is jelenti, hogy a beszédaktus odatarozása ahhoz, aki végrehajtja, nem tanúsítható. A tanulmány két olyan irodalmi tanúságtétel (Edgar Allan Poe *Loss of Breath* és Nádas Péter *Saját halál* című elbeszéléseinek) elemzésére tesz kísérletet, amelyekben az elbeszélő a saját lélegzésétől való megfosztatásáról, de legalábbis annak idegenné válásáról számol be. A Poe-elbeszélés narrátora olyasfajta pozícióba kerül, amelyben nem érvényesíthető az élelenség és a halál dualitása. Nádas beszámolója egy hasonló extrém tapasztalatról (a klinikai halál állapotáról) az-zal szembesít, hogy a tanúságtétel során az elbeszélő a lélegzésfolyamat szubjektuma helyett annak objektumaként tapasztalja meg önmagát.

ABSTRACT

Since breathing is one of those life activities which are not intentional and controlled, but rather mechanical, it appears to consciousness as both the most intrinsic condition of its existence and as uncontrollably alien. This paradoxical conditionality also means that the belonging of the speech act to the one who performs it cannot be attested. The paper attempts to analyse two literary testimonies (Edgar Allan Poe's *Loss of Breath* and Péter Nádas's *Saját halál*) in which the narrator reports being deprived of his own breath, or at least becoming alien to it. The narrator of Poe's short story is placed in a position in which the duality of aliveness and death cannot be asserted. Nádas's account of a similar extreme experience (the state of clinical death) confronts us with the fact that, in bearing witness, the narrator experiences himself as the object of the breathing process rather than its subject.

Kulcsszavak: haláltapasztalat, lélegzet, tanúságtétel

Keywords: death experience, breath, testimony

Hogy a lélegzésben mindig ott kísért a saját (többek közt a saját életfeltételek) eltulajdonításának lehetősége, kézenfekvőnek mondható. Akár egyszerűen arra is lehetne hivatkozni, hogy – legalábbis normális körülmények között – a lélegzés azon

élettevékenységek körébe tartozik, amelyek nem szándékoltan és kontrolláltan, hanem bizonyos értelemben mechanikusan mennek végbe, amelyek tehát a szubjektív és szubjektíváló tudat számára egyszerre jelennek meg fennállása legsajátabb feltételeként és valami uralhatatlanul idegenként. A *megfűjt beszéd* című magisztrális Artaud-olvasatában Jacques Derrida például a mindenkori másikhoz rendelte az *inspiráció* forrásaként (és médiumaként) értett lélegzetet. Ez abban leli magyarázatát, hogy – fizikai (Derridánál nem csupán fizikaiként felfogott) medialitásának vonatkozásában – a beszédet a tudat eltulajdonítottként, ebben az értelemben mint súgott, be- vagy odaűjt (és egyben megűjt: *soufflée*) beszédet reflektálja: a tudat, innen nézve, nem más, mint a saját beszéd forrása felőli bizonytalanság tudatosulása, vagyis, miként Derrida fogalmaz: „A beszéd tudata, röviden a tudat, tudtán kívül van annak, aki abban a pillanatban és azon a helyen beszél, amikor és ahol fennhangon szólok” (Derrida, 2007, 8.). Ebből, paradox módon, az következne, hogy éppen a saját diskurzus alapvető testi feltétele felelős azért, hogy a beszédaktus odatartozása ahhoz, aki végrehajtja, nem tanúsítható. Legfeljebb abban a meg lehetőségen valószínűtlen esetben, amikor valaki lélegzet nélkül szólal meg.

Éppen ezt a fiktív lehetőséget teszteli Edgar Allan Poe végleges formájában először 1846-ban megjelent *Loss of Breath* (*Az elveszett lélegzet*, Babits Mihály fordítása) című szatirikus elbeszélése. Az elbeszélő, Puffanch úr (az eredetiben másként beszélő név: Lackobreath) arra tesz merész kísérletet, hogy tulajdon lélegzetének elvesztését, egy olyan állapotot tehát, amelyben élet és halál polaritása aligha érvényesíthető, narratív formában tanúsítsa. Puffanch éppen esküvője másnapján, azon sértések sorozatát megszakítva veszíti el lélegzetét, amelyeket a hosszan ostromlott feleségéhez intéz egy, mint azt számos szövegszerű utalás sejteti, balul sikerült nászéjszaka után. Marie Bonaparte az elbeszélésről nyújtott részletes pszichoanalitikus olvasatát egyenesen arra a feltételezésre alapozta, hogy Poe ebben a szövegben saját impotenciájáról tesz tanúságot, a lélegzetet ezzel a férfipotencia szimbólumává téve meg (Bonaparte, 1934, 245–305.). Ehhez a szöveg valóban számos támpontot kínál, a legnyilvánvalóbb módon ott, ahol a különféle sértések kimondását ejakulációként jellemzi, méghozzá éppen azon a ponton, ahol a nyelvi akció a hirtelen fellépő légszomj okán elakad („éppen készültem kidobni ajkaim közül egy új és még sokkal kimondottabban szidalmazó jelzőt, mely, ha elhangzik [if ejaculated], bizonynal végképp meggyőzi őt tökéletes semmirevalóságáról, mikor, rendkívüli borzalmamra és bámulatomra, váratlan fölfedeztem, hogy *elveszett a lélegzetem*”; Poe, 2001, 134.).¹

¹ „I was preparing to launch forth a new and more decided epithet of opprobrium, which should not fail, if ejaculated, to convince her of her insignificance, when to my extreme horror and astonishment I discovered that *I had lost my breath*.” (Poe, 1966, 341.) Babits fordítása egy másik helyen pótolja az itt elrejtett explicit szexuális vonatkozást, ahol a „my own pulmonary incapacity” kifejezést „tüdőbeli impotenciám”-ként adja vissza (Poe, 2001, 135.; Poe, 1966, 342.).

A történet olvasható továbbá az íráskészség elvesztésének és visszanyerésének egyfajta allegóriájaként is (Abdoo, 1990), ebben az összefüggésben mindenekelőtt Szélházy úrra (Windenough), a feleség feltételezhető szeretőjére és egyben a lélegzet elbitorlójára lehetne hivatkozni, akit Puffanch úr a holtak világába tett alászállása-kor egy éppenséggel rövid lélegzetű sorstárssal való találkozást követően lát viszont, és akit azáltal kerít hatalmába, hogy befogja az orrát. Szélházy ugyanis éppen attól szenved, hogy túl sok levegője van, egyfajta túltelítettségétől tehát: „s önnek tudnia kell – ha valamit, hát ezt igazán tudnia kell, hogy mennyi fölösleges lélegzet szorult belém! De ha nem tudja, üljön le, és meg fogja látni. Az én helyzetemben igazán nagy megkönnyebbülés, ha kinyithatom a számat, ha kiönthetem, ami bennem van, ha beszélhetek, s kivált olyan emberrel, mint ön, aki nem érzi magát minden pillanatban indíttatva arra, hogy megszakítsa az ember beszédének fonalát” (Poe, 2001, 139).²

A lélegzet végül egy csereügylet keretei között visszakerül eredeti tulajdonosához („Az előleges tanácskozások befejeztével sarokba szorított ismerősöm átszolgáltatta a bitorolt lélegzetet; melyről – miután előbb gondosan megvizsgáltam – nyugtát is állítottam ki neki”; Poe, 2001, 140.)³, még mielőtt ez az üzlet megvalósul, Szélházy oly módon szabadul meg verbális túltelítettségétől („[S]zünetet tartottam, hogy válaszra várjak, amit Szélházy úr, mint egy tornádó zúdított rám. Csak úgy ömlött szájából a bizonykodás és mentegetőzés.”)⁴, amely hevesességét tekintve arra a nyelvi műveletsorra emlékeztet, amelyet az elbeszélés elején Puffanch lélegzetvesztése szakított meg.

Érdekes továbbá Puffanch – saját maga által többszörösen reflektált – elbeszélő helyzete, nevezetesen az, hogy a szöveg tétje elsősorban az, hogy miként lehet – talán egyenesen túl az életen vagy az elevenség és halál dualitásán – nyelvileg tanúsítani a beszédképesség elvesztését, hiszen az egész történetet annak kifejtésével indítja, hogy a szokványosan bevezethető nyelvi klisék csak elégtelenül képesek visszaadni azt, ami vele történt.⁵ Puffanch különböző praktikákat mutat be,

² „[A]nd you must know – if you know any thing – how vast a superfluity of breath I have to dispose of! If you do not know, however, sit down and you shall see. In my situation it is really a great relief to be able to open one’s mouth – to be able to expatiate – to be able to communicate with a person like yourself, who do not think yourself called upon at every period to interrupt the thread of a gentleman’s discourse.” (Poe, 1966, 347.)

³ „Preliminaries being at length arranged, my acquaintance delivered me the respiration; for which (having carefully examined it) I gave him afterwards a receipt.” (Poe, 1966, 348.)

⁴ „[L]ike a tornado, Mr. Windenough immediately overwhelmed me. Protestation followed upon protestation, and apology upon apology.” (Poe, 1966, 348.)

⁵ „»Elakadt a lélegzetem«, »elvesztettem a lélegzetemet« stb. oly frázisok, melyeket elég gyakran ismétlünk a mindennapi társalgás folyamán; de sohasem gondoltam még arra, hogy a rettenetes szerencsétlenség, amelyről beszélek, valóban *bona fide*, és ténylegesen megtörténhetik!” (Poe, 2001, 134.); „The phrases »I am out of breath.« »I have lost my breath.« etc., are often enough repeated in common conversation; but it had never occurred to me that the terrible accident of which I speak could *bona fide* and actually happen!” (Poe, 1966, 341.)

amelyek lehetővé teszik, hogy úrrá legyen vagy kompenzálja a lélegzetvesztését. Felfedezi például a garatizomzat kínálta lehetőségeket, vagyis egyfajta testbeszédét, amely megkerüli a levegőáram mediális feltételét: először „a torok izmainak bizonyos görcsös mozgásait [a certain spasmodic action of the muscles of the throat; Poe, 2001, 134. / Poe, 1966, 342.]”, később pedig azt a gutturális vokalizást, amely egy sikeres korabeli tragédia (John August Stones *Metamora* című műve) indián főhősét jellemzi, aki a puritán angol telepesek fenyegetésétől kétségbeesve megöli a feleségét (Poe, 2001, 135. / Poe, 1966, 343.). Az, hogy időközben az egész darabot megtanulja kívülről, különös összefüggést állít fel a saját nyelv és a lélegzet elvesztése között: a lélegzet hiánya, úgy tűnik, a korábban elhangzott, vagyis idegen, ebben az értelemben megfűjt beszéd elismétlését még nem zárja ki. Puffanch ilyen, utánamondott „gutturális sóhajai [guttural ejaculations]” állati vonásokkal bírnak („Ez bámulatosan sikerült; s nemsokára láttam, hogy bármily kérdésre vagy megjegyzésre föltűnés nélkül válaszolhatok békahangú és síri tónusaimban a tragédia valamely passzusával”; Poe, 2001, 136.)⁶, ez azonban – mint azt a *békahangú* és a *síri* jelzők egymás mellé helyezése megmutatja – inkább csak átmeneti lépésnek tűnik egy olyan beszédhelyzethez vezető úton, ahol nem csupán az állat / ember, hanem az elevenesség és halál közötti differencia is érvényét veszti.

Puffanch tanúságtevő diskurzusának elsődleges tétje ugyanis a saját elevenesség tanúsítása, olyasvalaki elevenességének az igazolása, aki elvesztette a lélegzetét. Ezt összegzi az alábbi, határozott kijelentése: „Annyit mégis megemlíthetek, hogy nem haltam meg (I may just mention, however, that die did I not; Poe, 2001, 136. / Poe, 1966, 346.)”. Kalandos utazásai során Puffanch kínszörnyek egész sorozatában részesül, és számtalan, az élettel összeegyeztethetetlen tapasztalatot szerez. Többször megverik, megoperálják, sőt felakasztják és eltemetik, a testét feldarabolják, hullaként boncolják, stb., a kivégzését követően mégis igencsak elevenen lépi át az ittlétet a túlvilágtól elválasztó határokat. Mint azt az elbeszélés korabeli szociális kontextusának rekonstrukciójára tett kísérletek meggyőzően megmutatták, különös tekintettel a populáris nyilvános diskurzusban szerephez jutó tudománykritikára (Pérez Arranz, 2014), Poe itt mindenekelőtt ironikus utalásokkal él kora orvostudományi és technikai fejleményeire, például a halál beálltával kapcsolatos, meglehetősen bizalmatlansággal fogadott döntési elvekre vagy (mint a *The Premature Burial* című elbeszélésében [*Az elsietett temetés*, Fóthy János fordítása] is) a tetszhalottság és az élve eltemettetés eseteire, továbbá a testi fogyatékoságokat orvosolni hivatott technikai-mechanikai segédeszközökre és hasonlókra. Amikor Puffanch elsőként otthon lát neki megkeresni elvesztett lélegzetét, amelyet itt immár szilárd materializált állapotban remél fellelni – „Meg-

⁶ „I succeeded to a miracle; and to every question or suggestion found myself at liberty to reply in my most frog-like and sepulchral tones with some passage from the tragedy” (Poe, 1966, 343.).

látom könnyű köd alakjában – akár tapintható formában is” (Poe, 2001, 135.)⁷ –, többek közt hamis fogakat és egy szemet talál Szélháznak a feleségéhez írott titkos levelei mellett.

Hogyan lehetséges az, hogy a lélegzetétől megfosztott test még az említett kínzásokat is túléli? Egyfelől arra lehetne hivatkozni, hogy Puffanch a lélegzetével együtt a testi érzékenységét, sőt egyáltalán az észlelőképességét is elveszti, mintegy anesztetizálja magát (vö. Abdoo, 1990, 586.). Meggyőzőbb választ kínál az az összefüggés, hogy a lélegzet elvesztésével mondhatni érvényét veszíti az élelenség és pusztulás egész ciklikus organicitása. Akinek már nincs lélegzete, az például nem tud többé megfulladni. Találhatók helyek a szövegben, amelyek arra engednek következtetni, hogy Puffanch tanúságtévő diskurzusa pontosan azon alapul, hogy az elbeszélő, lélegzetétől megfosztatván, már eleve nincs kitéve a testi lét végességének és fenyegető pusztulásának, vallomása tulajdonképpen az élelten és a halálon túlról érkezik. Amikor például egy túlsúlyos kocsi az egymást szorító testek ránehezede súlyától kellene fenyegetve éreznie magát, éppen a lélegzetnélkülisége nyújt biztonságot: „Szerencsére légzőképességem állapota lehetetlenné tette a megfulladást. Ily szerencsétlenségről nálam szó sem lehetett” (Poe, 2001, 136.).⁸ Miután eltemették és unalmában a különféle koporsókat nyitogatja, a „beljük zárt friss halandóságról [mortality within]” (Poe, 2001, 138. / Poe, 1966, 346.) elmélkedik, vagyis ami a lélegzetvesztéssel járó látszólagos (vagy tetsz-) halállal végérvényesen eltemetettnek bizonyul, az tulajdonképpen nem más, mint a végesség maga.

A lélegzettel együtt eltűnik a mortalitás, és, megdöbbenő módon, éppen ezáltal jön létre a tanúságtételben a torzítatlan önismeret, amint ez az elbeszélésben a tükörmotívum alkalmazásáról leolvasható. Míg orvosi kezekben a páciens szájához tartott tükör arra szolgál, hogy megállapíthatóvá tegye a lélegzetét vesztett hős halálát⁹, Puffanch képmását a tükörben a lélegzet hiánya valójában éleesebb és hitelesebb teszi, éppen annak köszönhetően, hogy a lélegzet, az élet lehelete nem

⁷ „It might have a vapour – it might even have a tangible form.” (Poe, 1966, 342.)

⁸ „Happily the state of my respiratory faculties rendered suffocation an accident entirely out of the question.” (Poe, 1966, 344.)

⁹ „Erre a többiek, egyik a másik után – kilencen voltak a társaságban – mind kötelességüknek tartották legalább füleket meghúzni. S miután egy fiatal gyakorló orvos is, zsebtükrét szájamhoz illesztve, megállapította, hogy nincs bennem lélegzet, üldözőm verdiktje ellentmondhatatlan ítéletté vált; s az egész kompánia kifejezésre juttatta eltökéltségét, hogy a jövőben nem tűr bárány módra ilyen lehetetlenséget, és ami a jelent illeti: nem utazik tovább hullákkal egy kocsi.” (Poe, 2001, 136.) „Hereupon all, one after another, (there were nine in company), believed it their duty to pull me by the ear. A young practising physician, too, having applied a pocket-mirror to my mouth, and found me without breath, the assertion of my persecutor was pronounced a true bill; and the whole party expressed a determination to endure tamely no such impositions for the future, and to proceed no farther with any such carcasses for the present.” (Poe, 1966, 344.) A tükörmotívum további aspektusairól az elbeszélésben lásd Abdoo, 1990, 591.

tudja többé elhomályosítani vagy torzítani a portrét, amely immár *független* az élettől: „Komolyan állítom, hogy lélegzetem teljességgel eltűnt. Egy pelyhet nem tudtam továbbfűjni, bár életem függött volna tőle – vagy akár egy tükör lapján a legkisebb foltot ejteni” (Poe, 2001, 134.).¹⁰ Ennek a kijelentésnek a hangsúlyossá tett tanúságtételi modalitása („Komolyan állítom...”) legalábbis implicit módon nyomatékossítja a az önarckép autenticitását, amelyet – ebben az összefüggésben úgy tűnik – az elevenséget szignalizáló lélegzet közreműködése (illetve ennek folyamánaképpen a lélegzet materializálódása az üvegfelszínen) csak elmosódottabbá tenne. A lélegzet mintegy beszennyezi a szubjektum önmaga számára való jelenlétét, és ezzel Puffanch öntanúsításának autentikusságát ásná alá: hiánya egy életem és halálom túli önidentifikáció létrejöttét teszi lehetővé.

Noha a két elbeszélés között aligha feltételezhető bármiféle irodalom-, motívum- vagy műfajtörténeti rokonság, Nádas Péter először 2001-ben megjelent tanúságtétele a szívroham okozta klinikai halál állapotáról, a *Saját halál* olvasható egyfajta kései válaszként Poe novellájára. A saját halálról való híradásra vállalkozva Nádas ugyanis kénytelen arról meggyőzni olvasóit (egyebek mellett dokumentatív gesztusok, valamint a klinikai történések realitására tett rendszeres utalások révén), hogy a több mint három percig tartó halálállapot beállása ellenére valódi tanúja volt ennek az állapotnak, olyan tanú, aki egy ilyen extrém határhelyzet tapasztalatát hitelesen tudja közvetíteni. Másként fogalmazva, olyan előfeltevést kell érvényre juttatnia, amely diametrális ellentétben áll a Poe-nál olvasható „nem haltam meg” kijelentéssel: „annyit mégis megemlíthetek, hogy meghaltam”, így hangozhatna az a mondat, amelyen Nádas elbeszélésének tanúságstátusza alapul. Ez természetesen – mivel a lehetetlennel határos szituációról van szó – azt előfeltételezi, hogy az elbeszélő mintegy elkerülhetetlenül a mindenkor másik pozíciójába lép át, ahol a saját haláltapasztalat egyben ennek a tapasztalatnak az elidegenítéseként, vagyis egyfajta eltulajdonításaként lép színre, mivel „a saját halál átélhetetlensége [...] a tanúságban azzal jár, hogy a tanú önmaga haláláról mint egy másik haláláról tanúskodik” (Lőrincz, 2015, 358–359.).

Erre a paradox körülményre Nádas végig reflektál a szövegben, elsősorban a tudat és a testi érzékelés, illetve a lélek és a test, vagyis az önmagaság meg tapasztalásának két különböző, végső soron azonban nem tisztán szétválasztható régiója közötti viszony alakulására összpontosító hosszabb eszmefuttatásokban. Az extrém mértékű fájdalom határokat szab az önmegfigyelésnek, a fájdalom lesz az a küszöb, ahol az önreflexió azon mechanizmusai, amelyek, Nádas szerint, a test szélsőséges önmegtapasztalását az intellektus egyfajta örömforrásaként használják fel („A testi szenzációk felett érzett intellektuális örömmel a fájdalom mélysége rajzolja ki a határait.”; Nádas, 2004, 36.; a *szenzációk* szó kétértelmű-

¹⁰ „I am serious in asserting that my breath was entirely gone. I could not have stirred with it a feather if my life had been at issue, or sullied even the delicacy of a mirror.” (Poe, 1966, 342.)

sége végig fontos szerephez jut a szövegben), az önmegfigyelés fizikai-biológiai feltételrendszerének összeomlásába ütköznek.

A fájdalom mindenekelőtt légszomj formájában jelentkezik. A rosszullét különböző fázisait ismételten az arra tett utalások határolják el, hogy „nem volt levegő” (Nádas, 2004, 69.), és könnyen alá lehetne támasztani, hogy a szövegkompozíció tagolása (vagyis az, hogy az elbeszélés, illetve a reflexió áradó folyamát önálló bekezdésben kiemelt mondatok szakítják meg) a forma szintjén az oxigénhiány fellépő fázisait imitálja. Ennél fontosabbnak tűnik ugyanakkor, hogy ahol Nádas a roham váratlanságát ábrázolja, így amikor az addig megrendíthetetlennek tűnő egészségéről – például a rendszeresen teljesített tekintélyes futásmennyiségekről – számol be, az önmegtapasztalást és az erre alapított önidentitást éppen a saját lélegzésre összpontosítja:

„Nem csak hazai terepen futottam, hanem sokfelé. A levegő áramlásával együtt fogadtam be idegen városokat és tájakat. Ha nem a lábával, hanem a fejével fut az ember, miként Lovelock, akkor a kíváncsi izommunka jellegét és mértékét a légzés ritmusával állítja be. Az egyenletes légzés köti meg a látványt a futó emlékezetében. S ha figyelme arányosan oszlik meg a horizont és a testéhez mért háromlépésnyi távolság között, akkor egy idő után a testi valójával sem kell törődnie. A látvány erősebb a testi érzeténél. Növényvédő szerektől bűzlő, homokszürkére pusztított spárgaföldeken futottam át Hollandiába. Harmattól tocsogó, vad mezei ösvényeken futottam át Franciaországba. Elemi élvezetet okozott büntetlenül átfutni az államhatárokon. / Csupán a párázó testemmel, csupasz lélegzetemmel tudtam volna magam igazolni. / Igen, ez bizony én vagyok.” (Nádas, 2004, 44.)

Itt az önmagát önmaga, a meztelen test által igazoló futó szabadságában nyilvánul meg az öntanúsítás autoritása. A test ismeretesen elégtelen ahhoz, hogy az identitást éppen azokban a jogi-adminisztratív szituációkban igazolja, amelyeket Nádas a határátlépésekre tett hivatkozással itt kiemel: államhatárokon dokumentumok, fotók, aláírások, biometrikus adatok és hasonlóak szükségesek ahhoz, hogy egy pusztán test identitását megállapítsák. A büntetlenség éppen az ilyen autentifikációs apparátus hiányából fakad (aki nem identifikálható, az bizonyos értelemben büntethetetlen is), és egy specifikus szuverenitást alapoz meg, amely azonban – intézményi szempontból nézve – egyben meglehetősen törékeny is. *Igen, ez bizony én vagyok* – a test ilyen identifikációját a pusztán lélegzet által a futó csakis igazolhatatlan instanciaként, önmaga külső tanújaként hajthatja végre. Ebben az értelemben a lélegzet nem elegendő az identitás visszaigazolásához.

A rohamot előrejelző oxigénhiányos fázisokban éppen ez válik a legintenzívebb kihívássá azon vállalkozás számára, amely a halált saját halálként igyekszik tanúsítani. A levegő hiányára vonatkozó, gyakran megismételt megállapítások

(például: „Nincs levegő, amiből lélegzetet vehetnél, holott a világ láthatóan teli van levegővel.” Nádas, 2004, 110.) tulajdonképpen ugyanazt az észleletet előlegezik meg, amely majd a klinikai halál nem sokkal később beálló állapotát jellemzi („Sötéten derengő úrból lök ki az erő, átbillenek valahová, ahol van távolság, nincs levegő, van határvonal, de mindezeknek a dolgoknak nincsenek önálló fogalmai.” Nádas, 2004, 210.), akár úgy is lehetne fogalmazni tehát, hogy a halált az életben, és ezzel elszakítják a még előtől azt a legalapvetőbb bizonyosságot saját emberi létezéséről, amelyet a szociális környezettel való összehasonlítás kínál: „Néztem az embereket az utcán. Nekik volt a levegőben megfelelő mennyiségű levegőjük” (Nádas, 2004, 90.).

Nádas ábrázolásában tehát nem csupán az összeszűkülésében ellenségesként észlelt környezet (a légszomj „fenomenológiájának” ezen aspektusáról lásd Carel, 2018, 237.), hanem maga a levegő, illetve a saját lélegzet válik egyfajta ellenséggé, aki az életfunkciója betöltése helyett szembefordul a testtel. Ez abban a jelenetben válik nyilvánvalóvá, ahol az elbeszélő a Gellért hotel sörözőjében arra tesz – sikertelen – kísérletet, hogy egy pohár ásványvízzel enyhítsen a kínjain: „A vizet is csak akkor tudja lenyelni az ember, ha levegője van. Nem ment, mert a szénsav szétpattanó buborékjai nem engedték le a torkomon” (Nádas, 2004, 60.). Itt tehát annak az anyagnak (nevezetesen a szén-dioxidnak) az objektíválódása bizonyul akadálnak a lélegzetáram számára, amelyet a lélegzés elvileg lead, ezúttal azonban a lélegzés – autoimmun módon – önmaga útjában áll. Nem meglepő innen nézve, hogy a söröző asztalán gőzölgő leves a levegő után szomjazó számára nem sokkal ezt követően dögszagot áraszt.

Még ugyanebben a jelenetben lesz figyelmes az elbeszélő a levegő materializálódására, méghozzá a nyitott ablak előtt folyamatosan emelkedő és süllyedő függönyök mozgásának kétszer is megemlített látványában (Nádas, 2004, 60., 70.), amelyek ebben a kontextusban a levegő jelenlétét tanúsítják: „Ha a függönyöket duzzasztja és szívja a légmozgás, így gondolkodtam, akkor legyen már egy kis levegőm, valahol lennie kell.” A levegő meglétéről ezúttal a saját lélegző test helyett a materiális környezet tesz tanúbizonyságot, és a test ezen elidegenedése önmagától ezt követően kézenfekvő módon nyit utat a levegő és a lélegzet materializálódása felé: a világ, állapítja meg az oxigénhiánytól szenvedő, *láthatóan* tele van levegővel, később aztán a saját lélegzet akusztikusan észlelhetőként jelenik meg, illetve ilyenként lesz mintegy kívülről jellemezhető: „Hallottam a saját elmélyült, gyorsan sípoló lélegzetem” (Nádas, 2004, 90.).

Ehhez érdemes megjegyezni, hogy Nádas végig különbséget tesz a lélegzési képesség és a levegővétel között: a test bizonyítékokat szállít arról, hogy képes lélegezni, ezeket a bizonyítékokat azonban megkérdőjelezi az, hogy mégsem jut levegőhöz. A saját lélegzés így egy nem teljesen szavahihető tanúvá válik, ami abban a jelenetben kulminál, ahol azáltal bizonytalanítja el az önfelismerést, azaz a saját testtel való identifikációt, hogy a tükörbeli önarckép vizuális észle-

lése nem áll összhangban az önérzékeléssel. A söröző mosdójában az elbeszélő nem önmagát pillantja meg a tükörben, hanem azt, „hogyan nézi önmagát”: „A látvány nem igazolta az érzetet, és fordítva, a testi érzet nem igazolta a látványt, a fény viszont elég banális, hogy ne adjon magyarázatot. Beleszédültem a különbségeikbe. A viaszosan hamuszürke arcon nem volt felfedezhető veríték. Nem voltam én [ez szöges ellentéte a pusztai lélegzet fentebb idézett öntanúsításának: »Igen, ez bizony én vagyok«. K-Sz. Z.], holott elvileg nem láthattam mást, mint a tükörképemet. / Meg az is igen furcsa volt, hogy a zárt helyiségben nem érzékelek kevesebb levegőt, mint odakinn, ahol pedig nyitva állnak ajtók és ablakok” (Nádas, 2004, 67.). Ezzel persze, minthogy most egy harmadik perspektíváját veszi át, az én paradox módon épp itt jut el az egyetlen hiteles (és a saját halált bizonyos értelemben anticipáló) tanú pozíciójához. (Lásd ehhez Lénárt, 2013, 171–172.; illetve Lőrincz, 2015, 365.)

Az élet utolsó leheletében sem lehet bízni. Az öntudatlanságot megelőző utolsó pillanatban, ahol az elbeszélőnek, immár a kórházban, különféle levegő- és gáz-áramlások (haldoklók nyöszörgése és kattogó, fűtató öreg gépek alkotta) hangkulisszái előtt, végképp elfogy a levegője, félbemarad az utolsó mondata, amit a szöveg egy végleg elrejtett, mondhatni sírba vitt titokhoz hasonlít az alábbi következtetéssel: „Még az utolsó lélegzetemmel is illedelmesen hazudtam nekik” (Nádas, 2004, 196.).

Az életen túl, legalábbis Nádas ezt tanúsítja, nincs levegő. A saját (klinikai) halál állapotát többek közt egyfajta születési vagy újjászületési fantázia révén teszi szemléletessé a szöveg, legalábbis annyiban, amennyiben a *barlang erősen fodrozott*, illetve *bordázott* felületei (Nádas, 2004, 240., 262.) az újraélesztés által lehetővé tett visszatekintésben nem csupán a (bordák eltörése által a test belsejébe hatoló) orvosi beavatkozással kerülnek metaforikus összefüggésbe, hanem az anyai szülőcsatornához is hasonlítódnak. A klinikából hazabocsátva, visszatérve a „legegyszerűbb alapműveletekhez” (Nádas, 2004, 266.), Nádas talál egy újabb érzéki metaforát eme barlang számára, méghozzá akkor, amikor porszívózás közben felfigyel arra a taktilis érzékletre, amelyet „a porszívó gégecsövének durva recézete” (Nádas, 2004, 270.) vált ki.

Mivel a halál beálltát közvetlenül megelőzően, vagyis egy döntő pillanatban Nádas azt az erőt, mely kiteszítja az életből, egy olyan porszívó behatásához hasonlítja, amelyet „tévedésből nem szívásra, hanem fújásra állítottak”¹¹, kézenfekvőnek mondható, hogy, ha a halál birodalmában, mint az később, egy már idézett helyen megállapítást is nyer, nincs levegő, akkor annak, mármint a levegőnek, az ellentétes irányban kell áramlania: a levegő elszívása nyomán valamiféle vákuum keletkezik. A tanú lélegzését tehát, legalábbis az ábrázolás szintjén, a be- és kilég-

¹¹ „Mintha valahol bekapcsoltak volna egy elementáris erejű elszívót, porszívót. De tévedésből nem szívásra, hanem fújásra állították volna.” (Nádas, 2004, 180.)

zés gépies, nem emberi ciklusai helyettesítik – a saját halálról való híradás azon az áron jön létre, hogy a lélegzet és az élő közötti kapcsolat megfordul, amennyiben utóbbi önmagát inkább objektumaként, mintsem szubjektumaként kénytelen megtagasztalni az ily módon exteriorizált lélegzésnek.

IRODALOM

- Abdoo, Sherlyn (1990): Poe's "Loss of Breath" and the Problem of Writing. In: Tymieniecka, Anna-Teresa (ed.): *The Elemental Passions of the Soul. Poetics of the Elements in the Human Condition*. Part 3. (*Analecta Husserliana* XXVIII) Dordrecht: Springer, 581–594.
- Bonaparte, Marie (1934): *Edgar Poe*. Eine psychoanalytische Studie. Band II. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag
- Carel, Havi (2018): Invisible Suffering. In: Škof, Lenart – Berndtson, Petri (eds.): *Atmospheres of Breathing*. Albany: SUNY Press, 233–245., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK535570/>
- Derrida, Jacques (2007): A megfűjt beszéd. (ford. Simon Vanda) *Theatron*, 6, 3–4, 1–22. https://theatron.hu/theatron_cikkek/reszletes/?iID=10673&tp=nlocal&anr=0
- Lénárt Tamás (2013): *Rögzítés és önkioldás*. Budapest: Kijárat Kiadó
- Lőrincz Csongor (2015): Mértéktelen maradékok. In: Lőrincz Csongor: *Az irodalom tanúságtételei*. Budapest: Ráció Kiadó, 358–381. https://www.academia.edu/62559458/Az_irodalom_tanusagtetelei_2014
- Nádas Péter (2004): *Saját halál*. Pécs: Jelenkor Kiadó
- Pérez Arranz, Cristina (2014): Edgar Allan Poe, MD. Medical Fiction and the Birth of Modern Medicine. *Trespassing Journal*, 3, 4, 63–78. http://trespassingjournal.net/?page_id=854
- Poe, Edgar Allan (1966): Loss of Breath. In: Poe, Edgar Allan: *Complete Stories and Poems*. New York: Doubleday, 341–349.
- Poe, Edgar Allan (2001): Az elveszett lélegzet. (ford. Babits Mihály) In: *Edgar Allan Poe összes művei* II. Szeged: Szukits Kiadó, 133–141.